

Kapitel 7

**Att navigera i dubbelt
medvetande**

**Muslimska kvinnors
vardagliga upplevelser
av rasifiering och
spoken word-poesin
som en gemenskapande
plattform**

Mehek Muftee

*Jag vill inte lära ut självklarheter
till människor som inte
anser mig vara självklar*

Raderna ovan är från diktsamlingen *Tiden har sett allt*, skriven av spoken word-poeten Nachla Vargas Alaeb i diktsamlingen skildrar Libre tankar kring sin egen tillvaro som muslimsk kvinna i en storstad och hur det är att leva i ett Sverige där man inte upplever sig ha en självklar plats. Orden ovan manifesterar en bestämdhet, ett avståndstagande från men också en trötthet över att ständigt behöva förhålla sig till majoritetssamhällets blick, att naglas fast i en position som ska svara för ens eget varande.

Den här texten handlar om en grupp kvinnor som definierar sig som muslimer, aktivister, feminister och antirasister. De är drivna och brinner för frågorna de valt att engagera sig i. En del är konstnärer som använder sin konst för att uppmärksamma samhällsörättvisor och på så vis verka för samhällsförändring. Andra arbetar med frågor om rasism, islamofobi och feminism i olika organisationer inom civilsamhället. Jag vill med utgångspunkt i samtalen med muslimska kvinnor lyfta erfarenheter av att göra motstånd mot fördomar men också den sårbarhet som uppstår till följd av detta arbete. Jag vill i den här texten också stanna en stund i tröttheten, utmattningen och det som upplevs som svårt. Framför allt vill jag försöka förstå tröttheten i relation till det representationsarbete som många av kvinnorna jag samtalat med utför, ibland frivilligt, ibland påbjudet av omgivningen. Hur kan utmattningen som så många av kvinnorna talar om förstås? Vad får dem att ändå fortsätta? i den senare delen kommer jag att lyfta fram vilken roll kulturella antirasistiska plattformar kommit att spela, varigenom allt fler yngre muslimska kvinnor under senare tid delat sina berättelser och reflektioner kring rasism och islamofobi. Fokus här kommer framför allt att ligga på spoken word-plattformar som Ortens bästa poet och poesin.

Innan jag går in på själva studien vill jag backa tillbaka ca 15 år. Under åren 2007–2008 hölls ett projekt som kallades för Fredsagenterna. Projektet genomfördes av studieförbundet Sensus och det då nystartade studieförbundet Ibn Rushd och vände sig till unga muslimer i Sverige. Ett av projektets huvudsyften var att utbilda svenska muslimer i islamisk fredskultur med målsättningen att motverka den islamofobi som hade intensifierats efter 11 september. Som 23-årig sociologistudent hittade jag en annons på nätet där man sökte deltagare till utbildningen, som skulle äga rum under ett antal helger i Stockholm. Jag sökte och fick en plats. Jag minns inte texten i annonsen men jag minns att det som tilltalade mig var samhällsrelevansen, att få ta del av ett sammanhang där man skulle prata om aktuella frågor kring vad det innebär att vara muslim i Sverige, frågor om identitet, mänskliga rättigheter, islamofobi, nationalism. Kan man vara muslim och svensk på samma gång? Svaret då var ett självklart Ja! Frågan var bara på vilka olika sätt. I dag tycks svaret inte vara lika självklart längre. Det jag minns att jag tog med mig från helgträffarna innan jag sedan påbörjade min forskarutbildning i Linköping, var mötena, samtalen och diskussionerna med andra ungdomar i min ålder. En del livslånga vänskaper formades där och då. Det rum som Fredsagenterna lyckades skapa bestod av hundra ungdomar med olika etniska bakgrunder, från både små och större orter runtom i Sverige, olika religiösa inriktningar, praktiserande och sekulära, som kom samman för att prata politik, mänskliga rättigheter och identitet.

Men det Fredsagenterna konkret skulle leda till var att deltagarna efter utbildningen skulle gå ut och föreläsa om islamisk fredskultur för olika samhällsinstanser. Jag gjorde aldrig det men jag har då och då tänkt på den målsättningen och vad den innebar. Under den här studiens gång och mina samtal med aktivistiskt engagerade muslimer har jag återkommit till tankarna kring den. Tron på att människor genom att träffa duktiga och drivna muslimer med svar på majoritetssamhällets, nyfikna såväl som fördomsfulla, frågor om islam kan motverka islamofobi. Att svaret någonstans ligger hos den goda muslimska representanten. Temat tycks fortfarande relevant med skillnaden att samhällsklimatet under senare år alltmer kommit att präglas av rasism och islamofobi. Studier visar hur muslimska kvinnor, i synnerhet de som offentligt uttrycker sin religiösa tillhörighet genom att bära slöja, tenderar att utsättas för hatbrott

i offentliga miljöer i form av trakasserier och aggressiva beteenden som en del av sin vardag (Listerborn 2010; Gardell 2015; Sixtensson 2016). Förutom rasism i offentliga miljöer möter muslimska kvinnor även diskriminering på arbetsmarknaden (Abdullahi 2016). Ett muslimskklingande namn kan visa sig vara till ens nackdel när man söker jobb (Arai et al. 2016). Förutom detta finns en hel del forskning kring hur negativa stereotyper av islam och muslimer både historiskt och i nutid genomsyrar det svenska medielandskapet (Brune 2006; Hvitfelt 1998; Gardell 2020; Axner 2015), däribland stereotyper kring den muslimska kvinnan som förtryckt och passiv.

Under senare år har muslimska kvinnor aktivt engagerat sig i frågor som rör deras rättigheter och frihet inom det svenska samhället. Ett exempel på detta är anordnandet av förstamajdemonstrationer i Stockholm och Göteborg mot EU-lagen om att ge arbetsgivare rätt att förbjuda religiösa symboler under rekryteringsprocesser, en lag som skulle slå hårt mot kvinnor som bär slöja (Martinsson 2021). Senare års islamofobi och återkommande förslag om inskränkningar i muslimers religionsfrihet har lett till att fler muslimska kvinnor tagit del i den antirasistiska och feministiska kampen (Jakku 2019; Cuesta & Mulinari 2018).

Antirasismen och några ord om studiens deltagare

Enligt Lentin (2004) är antirasism ett svårdefinierat begrepp då det innefattar en mångfasetterad rörelse som över både tid och rum har tagit sig olika uttryck. För att ge någon form av koherent förståelse av begreppet hänvisar hon till Rawls idé om en slags offentlig politisk kultur (*public political culture*) som innefattar grundläggande principer som frihet, jämlikhet och rättvisa. En viktig aspekt är kritiken mot nationalstaten, där det ses som viktigt att lyfta fram nationalstaters förtryck av minoriteter och synliggöra dess koloniala arv. Det betyder också att tron på självorganisering ses som central, där grupper som utsätts för rasism på olika sätt mobiliserar sig mot förtrycket. Inom den antirasistiska rörelsen ingår därmed en mängd olika grupper som både kämpar mot förtryck mot den egna gruppen och tvärs över etniska och religiösa gränser verkar mot orättvisa i bredare mening.

Kvinnorna som ingår i den här studien kan ses som en grupp som under senare tid kommit att ingå i det antirasistiska arbetet i Sverige

genom att på olika sätt lyfta sina röster och perspektiv gentemot den rasism som bl.a. drabbar muslimer. Men precis som det antirasistiska arbetet är mångfasetterat så är denna grupp kvinnor en rätt brokig skara. Flera av kvinnorna i studien har ett mångårigt engagemang i frågor kring mänskliga rättigheter, kvinnorättsfrågor, rasism och islamofobi. En del har varit aktivt engagerade i gräsrotsorganisationer, civilsamhälleliga organisationer och/eller muslimska organisationer. Eftersom det i projektet som denna studie är en del av funnits ett intresse för muslimska kvinnor som ägnar sig åt konst för att uttrycka sin subjektivitet så ingår flera intervjuer med konstnärer. Det som är viktigt att förstå är att kvinnornas engagemang i de olika plattformarna är rörligt och överlappande. Unga kvinnor som deltagit och varit engagerade i spoken word-projekt har ibland även uppträtt och hållit tal på antirasistiska demonstrationer. En del av kvinnorna har varit engagerade i det muslimska civilsamhället såväl som antirasistiska projekt och organisationer.

Varför, i ett samhällsklimat drabbat av rasism och islamofobi med hot om inskränkningar mot muslimers fri- och rättigheter, inkludera röster och perspektiv från konstnärer? Jag inkluderar dessa för att det under studiens gång visat sig att flera unga muslimska kvinnor under senare år använt konstnärliga uttryck för att göra sina röster hörda. En särskild genre där detta varit påfallande är spoken word-poesin. Spoken word-poesin utgår ofta från personliga berättelser och lyfter samtidigt fram samhälleliga orättvisor. De ämnen som kvinnorna väljer att skriva om avhandlar ofta centrala teman inom antirasismen såsom rasism, klass och patriarkala strukturer. Krishnamurti (2014), som skrivit om spoken word-poeter inom den sydasiatiska diasporan, lyfter fram vikten av plattformarna för att ungdomar med minoritetsbakgrund ska kunna uttrycka sig själva och lyfta sina berättelser, men också hur spoken word-poesient fungerar som gemenskapsbyggande rum vars kraft inte bör underskattas.

"Hur känns det att vara ett problem?"

Hur känns det att vara ett problem? Den retoriska frågan ställdes av W.E.B. Du Bois i hans klassiska verk *The Souls of Black Folk*. För att förstå hur rasism påverkade den afroamerikanska befolkningen utvecklade han

begreppet *double consciousness* (sv.: det dubbla medvetandet). Enligt Du Bois är det dubbla medvetenhet ett slags dubbelseende där människor som rasifieras ser sig själva genom majoritetssamhällets blick (1904:2). Du Bois menade att det att ses som ett problem leder till ett behov av att sträva mot en känsla av koherens, vilket leder till processer av att reglera sitt beteende utefter hur andra ser på en själv. När den yttre och den inre idén om en själv inte hänger samman, upplevs en splittring som kan leda till känslor av alienation. Trots att denna tillvaro är svår och konfliktfylld menade Du Bois att den kontinuerliga navigering och förhandling mellan olika idéer om sig själv som det dubbla medvetandet innefattar har potential för att åstadkomma förändring och emancipation. Begreppet det dubbla medvetandet uppkom och har använts som ett sätt att lyfta fram effekterna av den specifika erfarenhet av förtryck som ägde rum gentemot den afroamerikanska befolkningen i en nordamerikansk kontext. Men dess grundläggande idé om hur minoritetsgruppers subjektivitet påverkas och utvecklas inom exkluderande strukturer har visat sig relevanta och tillämpbara även i andra kontexter (se t.ex. Bibi 2020; Meer 2010). Meer (2010) utvecklar med utgångspunkt i Du Bois definition begreppet *Muslim consciousness* för att förstå hur muslimer utvecklar sin subjektivitet och åberopar rättigheter inom en islamofob kontext i Storbritannien. De idéer och identifikationer andra tilldelar oss har ofta en kraftfull påverkan på vår självuppfattning. Detta, menar Meer, kan sägas vara särskilt gällande under faser då objektifieringen av minoriteter ökar, vilket just nu kan sägas vara fallet för muslimer i Europa.

I den här studien använder jag det dubbla medvetandet som ett verktyg för att förstå samtalen med kvinnorna som ägnar sig åt aktivism. Framför allt handlar det om att förstå det representationsarbete som flera ägnar sig åt som en del av att göra motstånd mot rasism. Vid sidan av begreppet dubbelt medvetande kommer jag att använda mig av det fenomenologiska begreppet *orienteringar* såsom det kommit att utvecklas av Sarah Ahmed. Enligt Ahmed är vi orienterade när vi vet hur vi ska ta oss från en plats till en annan. Vi är orienterade mot saker, värderingar, normer och människor. Orientering kräver en viss förtrogenhet och hänger därmed samman med att "känna oss hemma" (Ahmed 2006: 7). Att vara orienterad är att känna igen sig och vara bekväm i sin omgivning. Att känna sig så trygg i en miljö att kroppen "går samman" med

sin omgivning (Ahmed 2006: 134). Å andra sidan, när människor inte känner sig hemma sker desorientering, där man känner sig malplacerad (Ahmed 2006). I sin studie om papperslösas liv och förhållanden i Sverige visar Sigvardsdotter (2012) hur olika strategier används av gruppen för att motverka känslor av utanförskap. Hon kallar dessa orienterings-taktiker; dessa taktiker kan innefatta allt från sociala aspekter till personliga strategier.

Orienteringens fysiska process gör det också möjligt att knyta an en kontinuerlig och långvarig desorienteringsprocess till både fysisk och psykisk trötthet och utmattning. Att mötas av fördomar på daglig basis och att inta positionen som representant innebär ett konstant medvetande om desorientering och utanförskap. För att förstå kvinnornas tal om trötthet och utmattning tar jag vidare hjälp av Emejulu och Bassels reflektioner i "The politics of exhaustion" (2020). Texten är baserad på ett transnationellt projekt där man intervjuat aktivister från sex länder i Europa. Emejulu och Bassel visar hur en hel repertoar kring utmattning under senare tid vuxit fram bland den grupp aktivister som själva har erfarenhet av rasifiering. Det finns, menar de, en tendens att individuella behov inte blir sedda, vilket inte sällan leder till att aktivister blir utbrända. Samtidigt lyfter de ett varningens finger mot att individualisera utmattning och menar i stället att vi bör förstå utmattning som något strukturellt, för att undvika patologisering och i stället fokusera på hur olika sammanflätade kriser tär både fysiskt och psykiskt på kvinnor som rasifieras. Vidare menar Emejulu och Bassel att talet om utmattning möjliggör en känsla av ömsesidigt erkännande. Att uttrycka att man är utmattad eller trött kan därmed i stället för att ses som ett uttryck för offerskap förstås som ett samtal som binder aktivister samman. Ett slags upprätthållande av en känsla av samhörighet, "a life held in common" (Emejulu och Bassel 2020).

Det personliga engagemanget

För flera av kvinnorna jag samtalat med bottnar samhällsengagemanget i antingen personliga erfarenheter eller erfarenheter som människor i deras omgivning varit med om. Reema har i flera år varit engagerad i det svenska civilsamhället, inom både muslimska och andra

organisationer. Hon minns tydligt hur vissa specifika händelser påverkat och kom att leda henne till att aktivt engagera sig i frågor rörande anti-muslimsk rasism och annan form av exkludering, såsom kampen för flyktingars rättigheter i Sverige.

Reema: När jag började sjuan såg jag att några hade gjort en skoluppgift, och på en av planscherna stod det att det är tillåtet att slå kvinnor enligt islam, och jag blev ju så förvånad över det. För det kände jag absolut inte igen, att det skulle vara tillåtet enligt Koranen att slå kvinnor, och så tänkte jag direkt vad fientligt och vad okunnigt. Ehm, det var väl det när det började bli islamfientligt, när jag började sjuan.

[Författare]: Vad gick den här uppgiften ut på?

Reema: Alltså det var elever i årskurs åtta eller nio som hade haft lektioner i religionskunskap och de fick i uppdrag att redovisa olika religioner, och så hade de redovisat om islam och i den planschen så var det så här vad man får och vad man inte får enligt islam. Jo, men man får slå kvinnor enligt Koranen. Jag tyckte bara oj vad okunnigt. Eller jag tyckte man förenklade det här också med pelarna med islam. Det var väldigt ytligt. Det fanns ingenting om relationen till Gud till exempel, det framkom inte, eller den andliga aspekten av tron eller det här rättvisetänket och fredsperspektivet som jag hade växt upp med. [...] Det var ju ett tillfälle när jag var tonåring, efter 9/11. Vi var ju många som var bestörta över vad som hade hänt och tänkte nu kommer det bli krig i vårt hemland. Sen var det en i min klass som vid ett tillfälle, när jag sa att jag var muslim, *då var det en kille som sa "du är som Bin Laden"*. Att han kunde fälla en sådan *där kommentar*. *Alltså den här synen på islam fanns ju innan men att det blev mer intensivt efter, att det liksom var helt ok för honom att säga något sådant där.*

Exemplen som Reema lyfter upp visar hur det förändrade samhällsklimatet efter 11 september, framför allt gällande attityder mot islam och muslimer, påverkat henne som tonåring. Till slut väljer Reema att skriva en insändare till en lokal tidning där hon lyfter upp just frågor

kring rasism och exkludering. Insändaren blev uppmärksam, och för en ung muslimsk tonårstjej med frågor om identitet, ens plats i samhället, blev det en viktig väg in till hennes samhällsengagemang. Det finns en annan viktig aspekt i Reemas utsaga, nämligen erfarenheten av initial diskrepans mellan hur hon själv ser på sin identifiering som muslim och hur andra, i detta fall klasskamrater, uppfattar hennes religiösa tillhörighet. Det kan förstås som en påbörjad process av det Du Bois (1904) kom att kalla för dubbelt medvetande, dvs. känslan av att den yttre bilden, i Reemas fall av att vara muslim, inte stämmer överens med hennes egen inre erfarenhet. Du Bois menade att dubbelt medvetande ofta kan vara ett smärtsamt tillstånd. Hos Reema är det en upplevelse som stannat med henne och som hon efter många år väljer att lyfta fram under intervjun. Reemas sätt att hantera denna process är att aktivt engagera sig. Att skriva en insändare var en början, en process att initialt sätta ord på sina erfarenheter och göra sin röst hörd inför andra för att sedan hitta forum och organisationer där hon tillsammans med andra kan göra aktivt motstånd.

Nur har länge arbetat med kvinnorrättsfrågor, först inom det muslimska civilsamhället och senare även inom andra organisationer. När jag träffar henne arbetar hon med ett projekt som avser att stärka och stödja unga ensamkommande tjejer under deras första tid i Sverige. Nur kallar sig feminist, och aktivismen har varit viktig för henne. Här lyfter hon upp hur hennes engagemang i kvinnorrättsfrågor börjar:

Nur: Det var på en konferens. Hon kom och höll en kort presentation. Hon pratade också om den dubbla utsattheten som just muslimska kvinnor kan ha. Och då tänkte jag shit jag måste göra någonting, och så sökte jag för att bli volontär.

[Författare]: Vad var det i hennes presentation som gjorde att du tänkte shit, jag måste vara med?

Nur: Jag vet faktiskt inte. Jag minns knappt vad de sa. Jag vet att jag kände ett starkt motstånd mot oss unga kvinnor från alla möjliga håll. Från moskén, från majoritetssamhället. Från alla möjliga håll och kanter. Och att vi aldrig riktigt fick ta plats. Man såg gång

på gång hur kvinnor blev nedvärderade, nedtryckta på olika sätt i moskén, i organisationer, ute i samhället. [...] Jag tror att det var det som fick i gång mig. Jag var arg. Och det behöver man vara. Om du ska vara aktivist, om du är aktivist, *då måste du ha den här ilskan mer eller mindre (skrattar)*.

Nurs engagemang bottnar i hennes iakttagelser av kränkningar av kvinnors villkor, inom den egna muslimska gruppen såväl som i samhället i stort. När hon tar del av en presentation av en representant från en lokal kvinnorrättsorganisation fastnar hon för kvinnans genomgång av hur muslimska kvinnor kan drabbas av en slags dubbel utsatthet, i hemmet och familjen men också av rasism och exkludering ute i samhället. Just kampen mot den dubbla utsattheten är något som Nur vill engagera sig i. Hon väljer att bli volontär i organisationen, vilket blir startskottet till ett långt aktivistiskt engagemang i kvinnorrätsfrågor. Nur lyfter även aspekten kring vikten av att känna en ilska, en känsla som hon menar varit avgörande för att kunna arbeta aktivistiskt. Den dubbla utsattheten innebär även att kampen sker på minst två fronter. Detta är något som flera muslimska feminister lyft upp, där kampen ofta innefattar att motverka patriarkala strukturer inom muslimska grupper såväl som rassistiska strukturer inom majoritetssamhället (se t.ex. Zine 2006).

Ett sista exempel som visar på hur det aktivistiska engagemanget kan ha en personlig prägel för kvinnorna som jag samtalar med är från Aya. Aya är student och har sedan gymnasietiden hållit på med spoken word-poesi. Hon har tidigare deltagit i den nationella spoken word-tävlingen Ortens bästa poet, varefter hon framträtt med sin poesi i diverse olika sammanhang, både politiska och kulturella. Ayas poesi kretsar mycket kring rasism och klassfrågor. På frågan varför hon valde att delta i Ortens bästa poet lyfter hon sin erfarenhet från gymnasiet:

Aya: Man gjorde tester om man skulle gå i svenska som andra språk eller vanlig svenska. Men då var det så här att "Amen du har somaliska som första språk". Men jag kan mer svenska än somaliska. För mig var det mer att de antog. De lät mig inte ens försöka bevisa att jag kan gå i vanlig svenska, utan så fort jag kom till skolan första

dagen så var det ”Amen ok du har svenska som andra språk”. Ok, men jag har aldrig haft svenska som andra språk. Det irriterade mig lite. Jag gick natur-natur. Om jag hade bra betyg så var det att lärarna ifrågasatte, ”Okej Aya kom in efter lektionen ska jag prata med dig om ditt prov”. Och då var det så här men jag fick ett B eller C eller A på det, varför behöver du? ”Men här aa hur tänkte du, kan du förklara lite mer?” Och det kändes som att de gjorde ett till prov på det provet jag redan gjort. (skrattar) Det var som att det fanns misstanke om att jag hade fuskat.

Ayas två första spoken word-texter som hon skriver specifikt för tävlingen handlar om islamofobi och just den ovannämnda erfarenheten från gymnasietiden. Ayas exempel framhäver likt exemplet från Reema hur diskrepansen mellan ens egen självbild och att bli medveten om att den inte stämmer överens med hur omgivningen uppfattar en har en stark påverkan på en (Du Bois 1904). För Ayas del handlar erfarenheten om hennes egen självbild av att vara en bra elev som alltid varit duktig i svenska medan hon av lärare på sin nya gymnasieskola möts med skepsis samt positioneras som somalisk tjej med svenska som andra språk. Det är erfarenheter som upplevts som svåra och som sätter spår, och det är också erfarenheter som leder till att kvinnorna på olika vis valt att engagera sig i antirasistiska frågor.

Representation – att öppna dörrar för andra och svara mot

Som vi sett ovan, spelar den personliga erfarenheten en viktig roll för det engagemang som kvinnorna ägnar sig åt både i organisationsform och genom konstnärliga plattformar. Ett konstprojekt som kom att få stor uppmärksamhet 2016 är communityteaterprojektet *Svenska hijabis*. Pjäsen kretsade kring fem unga muslimska kvinnor och deras berättelser och erfarenheter av hur det är att växa upp och leva i Sverige som slöjbärande muslim. Projektet var förankrat inom en antirasistisk förståelseram. Bland annat genomfördes en konferens som diskuterade frågor kring slöjans betydelse utifrån ett postkolonialt och antirasistiskt perspektiv. Pjäsens regissör America Vera-Zavala som i många år arbetat politiskt och aktivistiskt med antirasistiska frågor beskriver hur syftet

med projektet var att låta kvinnor som bär slöja få berätta sina egna historier. Enligt henne handlade projektet om ”att låta de omtalade tala själva” (Vera-Zavala 2020:145).

Sahar var en av deltagarna i teaterprojektet. Hon minns tillbaka till sitt deltagande i *Svenska hijabis* och reflekterar över vad hon som aldrig tidigare stått på en teaterscen ville med pjäsen:

Sahar: Jag ville att andra hijabis inte ska känna det jag kände. De ska inte känna den här ensamheten som jag kände. Amen att inte se sig själva. Jo, de ska kunna se sig själva på teater, på film, i tidningar. Jag vill att andra hijabis inte ska se sig som ensamma, att man inte kan göra detta. Det var det jag ville. För min del var det vad jag ville uppnå. Och det blev ju så. Det blev ju så stort och tyvärr så var vi ju till slut tvungna att lägga ner. För vi kunde inte hålla på med det hur länge som helst. Men vi fick förfrågningar från utomlands. När man får meddelanden från andra hijabis som säger ”Gud det här var det bästa jag sett i mitt liv”. Man blir helt så här amen vi har gjort rätt. Att vi kan skapa något sådant hos en människa. Det är så mäktigt. Jag minns så tydligt, det var en tjej som hade skrivit ”Jag har alltid drömt om att bli regissör men jag tänkte att det är ingen plats för mig eftersom jag bär slöja men efter att ha sett pjäsen känner jag att ingenting är omöjligt.” Alltså man blir så varm och det är det jag ville. Ett annat syfte var också att man ville visa publiken hur våra liv kan se ut. För det var inte bara en dyster föreställning. Det var lite humor. Det handlade om konst. Amen vi är helt vanliga människor och man behöver inte göra en big deal av det.

Sahars reflektion handlar till stor del om vikten av representation. Framför allt lyfter hon fram hur betydelsefullt det varit för henne att genom pjäsen kunna inspirera andra unga hijabis och få dem att se möjligheterna att kunna göra det de vill. Att inta arenor som tidigare inte upplevts som självklara, något som Sahar själv gjorde genom *Svenska hijabis*. Sahar berättar tidigt för mig hur bristen på representation och känslan av ensamhet var något hon själv tampades med under sin tonårsperiod. Att delta i *Svenska hijabis* blev för henne ett sätt att försöka motverka att andra unga hijabis skulle uppleva utanförskap. Men ett annat viktigt

delsyfte som Sahar lyfter fram handlar om att motverka samhälleliga stereotyper om muslimer. Hon framhäver i slutet av citatet *Amen vi är helt vanliga människor och man behöver inte göra en big deal av det*. Arbetet med representationen går i två riktningar, dels gentemot andra kvinnor som bär slöja, som kan ta del av pjäsen och känna sig inspirerade till att satsa på sina drömmar, dels gentemot majoritetssamhället, som ett led i att visa på hur muslimska kvinnor påverkas av vardagsrasism. För Sahar personligen har medverkan i projektet varit värdefullt då det gav henne ökat självförtroende att våga ta plats.

Sahar: Det stärkte mig på det sättet att innan kände jag inte heller att jag behövde hävda mig men jag kände någonstans att ”amen jag måste på något sätt ändå förklara. Jag måste kunna förklara. Jag måste. De måste lyssna på vad jag har att säga. För det är inte så som de tror.” Nu har jag ju inte det behovet. Jag bryr mig inte. Jag är vad jag är och jag bryr mig inte om vad du tycker. Men det var inte så att jag blev passiv. Jag började ta plats. Efter pjäsen vågade jag så mycket annat.

Efter *Svenska hijabis* har Sahar fortsatt med andra konstprojekt, ofta kopplade till förorten, samt varit aktiv med andra antirasistiska frågor. På ett sätt kan kulturprojektet *Svenska hijabis* förstås som skapandet av rum för reorientering eller det Sigvardsdotter (2012) kallar för orienteringstaktik. Att vara orienterad, menar Ahmed, handlar om att känna sig så trygg i en miljö att kroppen ”går samman” med sin omgivning (Ahmed 2006: 134). Att aktivt vara med och skapa och delta i rum där känslor av utanför motverkas och där man tillsammans med andra tar plats är ett sätt att orientera sig. Sahars deltagande i projekt som *Svenska hijabis* kan ses som en sådan ”taktik”. I hennes fall handlade det dessutom om att fysiskt ta plats på en scen, att låta sig synas och höras inför en publik.

För kvinnorna jag samtalar med, särskilt de som bär slöja, är representation en viktig del av deras kamp. Att synas, att höras, att ta plats på egna villkor, i rum där man inte förväntas vistas. Men detta arbete kräver rätt mycket, och ibland skaver positionen som representant. Aya berättar om hur alla de frågor som hon får påverkar henne:

Aya: Folk antar att jag representerar muslimska kvinnor när jag i själva verket bara representerar mig själv. För alla muslimska kvinnor tänker inte likadant, alla muslimska kvinnor vill inte likadant. Och islam är ju en sådan stor religion, även om jag inte kan allt. Folk tror att jag kan allt bara för att jag har sjal på mig. Och de förväntar sig raka, direkta svar till varje fråga. Oftast berättar jag för dem att om de *är så intresserade av islam så kan de bara gå och läsa om det själva. Varför ska jag behöva stå här och vara någon slags google search åt dem. Så jag får oftast* så här typiska frågor som amen varför har du sjal? Är inte det förtryckande? Får du välja om du vill ha sjal? Och ibland när jag inte vill gå ut eller inte vill vara ute när det är mörkt, a men är det för att du inte får? Nä, det är för att jag inte vill. Varför dricker jag inte. Det är frågor som jag i själva verket inte orkar besvara.

Sista meningen, ”Det är frågor som jag i själva verket inte orkar besvara”, lyfter en annan aspekt av representationsarbetet. Ayas utsaga är en stark markering mot att behöva inta en defensiv hållning och svara upp mot andra människors frågor och idéer kring vad det innebär att vara muslim. I en empirisk undersökning om muslimers erfarenheter av islamofobi i USA visar Selod (2015) hur rasifiering av muslimer i vardagliga sammanhang till stor del sker genom att andra medborgare agerar som ett slags det sociala medborgarskapets grindvakter, det Selod kallar för ”gatekeepers to social citizenship”. Genom att ställa vissa typer av frågor fastställs ens lojalitet gentemot normer och värden som anses amerikanska. Selod menar att det är genom utfrågningar som muslimsk identitet positioneras som annorlunda, vilket samtidigt upprätthåller idéer om vad det innebär att vara amerikan. Det som Aya indikerar är en trötthet över det ständiga arbetet med att behöva anpassa sig i relation till den andres blick, ett arbete som inte sällan kan leda till en känsla av alienation (Du Bois 1904).

Den duktiga muslimen

För att kunna representera behöver man vara representativ vilket innebär att ständigt behöva reflektera över hur man talar, rör sig, betar sig, orienterar sig. Nur reflekterar över detta när hon talar om att behöva

bemöta fördomar på exempelvis jobbmiddagar eller när hon är ute och föreläser om kvinnorättsfrågor i diverse sammanhang.

Nur: Jag tror jag är bra på att kunna möta personer där de är. Vare sig de är illvilliga eller inte så är jag bra på att hantera det. ”Okej, jag ser dig, jag hör dig men det kan också vara på det här sättet eller det där sättet.” Jag har använt mig själv också som exempel väldigt många gånger.

[Författare]: Använt dig själv?

Nur: Typ så här ”Ja men de här från Tensta eller Rinkeby är bara huliganer”, eller ”Det finns personer som är väldigt duktiga” och kunna så här bjuda på sig själv.

[Författare]: Du är ifrån [namn på ort]?

Nur: Exakt. Så jag är en av de här huliganerna (ler). Så jag kan säga att jag själv är flykting, jag är själv muslim, jag är från [namn på ort].

[Författare]: Hur känns det?

Nur: Det är utmattande. Det är utmattande faktiskt (skrattar). Det kan vara extremt tufft och utmattande. Jag fick ju ta en paus några år. Jag typ brände ut mig själv.

En betydande del av det antirasistiska arbetet sker av människor som själva har erfarenhet av olika former av marginalisering (Lentin 2004). Det arbetet innebär inte sällan också att man i olika sammanhang antingen självmant intar positionen som representant för en viss grupp eller utifrån ses som en representant. Nurs exempel lyfter fram hur hon själv, som muslimsk kvinna som arbetar med kvinnorättsfrågor i olika sammanhang, använder sig själv som exempel för att motverka andra människors idéer om hur muslimer, flyktingar eller ortenbor är. Men hon menar också att det är en utmattande strategi. Nur var efter ett tag tvungen att ta ett steg tillbaka från sin aktivism p.g.a. utbrändhet.

Att vara den goda representanten kan vara utmattande. Samira sätter ord på denna press i relation till hur den ter sig hos henne men också det hon ser hos många andra vänner runtomkring sig:

Farah: Att vilja göra bra ifrån sig skapar mycket stress och press. Vi vet att det finns en stereotyp och folk har en bild av vad en muslimsk kvinna är, och ofta vill man motbevisa den bilden. Bara det skapar stor press. Vi som är kvinnor och muslimer eller kommer från marginaliserade grupper, vi är särskilt sårbara för den här stressen. Jag kan se det i min omgivning, många muslimska tjejer som är drivna, många av dem har drabbats av utbrändhet. Jag tror att en del av det ligger i den här pressen som du har på dig själv. Att ständigt leverera, ständigt motbevisa den här stereotypen av vad en muslimsk kvinna är. Jag har känt den typen av press sedan gymnasiet, att man måste göra rätt, man måste vara duktig. Jag får inte göra det minsta misstag, *för då kommer de att tycka si eller så. Det är mycket press. Jag tror inte att man mår så bra av det som människa.*

Farah reflekterar över problematiken med utbrändhet i sin umgängeskrets, som hon kopplar till pressen att behöva göra rätt och vara duktig. Dessa aspekter kan appliceras generellt på hur det är att vara en ung driven kvinna i dagens Sverige, men Farah lyfter även upp den ytterligare pressen som hon och många unga muslimska kvinnor upplever, dvs. pressen att ständigt behöva motbevisa stereotypa idéer om vad det innebär att vara muslim. Farah berättar att hon själv känt den pressen sedan gymnasiet. Detta går i linje med vetskapen om att muslimska tjejer ofta från tidig ålder intar positionen som representanter för den muslimska gruppen (Zine 2006). I meningen "Jag tror inte att man mår så bra av det som människa" återkopplas denna specifika form av stress till något allmänmänskligt. Att konstant behöva motbevisa stereotyper om vad det innebär att vara muslim innebär att kvinnorna kontinuerligt löper risk att befinna sig i det Ahmed (2006) kallar för desorientering, dvs. situationer och sociala sammanhang som skapar otrygghet.

Saadia har i flera år arbetat med antirasism både genom projekt och genom sin spoken word-poesi som hon framträtt med i olika sammanhang. Samtalet med henne kretsar en hel del kring hennes aktivism som

ledde till utbrändhet, något hon fortfarande försöker komma tillbaka ifrån. På frågan vad hon tror orsakade hennes utbrändhet svarar hon:

Saadia: Det var både aktivismen och den här good girl complex och prestationsångesten. [...] Jag tror också när man blir förebild redan innan man är 18 då vågar man inte göra fel. Och jag gjorde för mycket. Det finns inget annat sätt att säga det. Jag gjorde alldeles för mycket. Jag hade tre till fyra gig per vecka.

Saadia lyfter fram vilken roll duktighet spelar med hänvisning till det hon kallar för *good girl complex*. Med begreppet *good girl complex* refererar hon till ett vanligt mönster som kan ses hos kvinnor där man försöker vara omgivningen till lags på bekostnad av sina egna behov. Det kan t.ex. handla om att ignorera signaler som indikerar att man behöver ta det lugnt. Precis som Farah lyfter även Saadia upp prestation som en viktig faktor, men hon lyfter även upp hur hennes aktivism inte alltid varit en självklarhet inom familjen.

Saadia: Jag var ju överallt och jag pendlade mellan gymnasiet och demonstrationer. Och någonstans finns ju även tankesättet att kvinnor inte ska synas ute mycket även hos min pappa även om han bara har döttrar. Och jag behövde ju ta den kampen hemma. Så idag så behöver inte mina syskon efter mig förklara varför de vill stå på scen om de skulle vilja det. Men jag behövde göra det. Jag var den första i familjen att göra något sådant. Det var för svårt. Men jag vet att han varit orolig, och om jag var någons förälder skulle jag också vara orolig *över* att någon står så öppet under en tid när nazister härjar. Så jag var ju ute, och så direkt efter en demonstration kunde folk börja ringa och säga det kommer nazister, det kommer nazister. Så jag vet att jag också bidrog till mycket stress hemma.

Saadia reflekterar över en ytterligare aspekt, nämligen hur hennes aktivism upplevts av hennes familj, framför allt hennes pappa. För henne har arbetet med spoken word-poesi och aktivism inneburit en kamp även hemma, framför allt gentemot en idé om kvinnors plats i offentliga rum. Här återkommer vi till den dubbla kamp som kvinnorna ibland behöver

ägna sig åt, både gentemot samhället och inom den egna familjen och gruppen (Zine 2006). En annan viktig del i detta handlar om medvetenheten om att ens aktivism inte bara sätter en själv i potentiell fara, utan att även ens familj drabbas. Det är här även viktigt att komma ihåg att flera av kvinnorna kommer ifrån familjer med migrationsbakgrund och som flytt krig och förtryck.

Nästan samtliga kvinnor jag intervjuat inom ramen för det här projektet lyfter på ett eller annat sätt upp erfarenheter av trötthet, utmattning eller utbrändhet. Tröttheten relateras ofta till det rådande samhällsklimatet, men också till att kampen mot rasism ibland känns tung, att man kämpar med frågor där lösningen inte verkar finnas i sikte.

Emejulu och Bassel (2020) lyfter fram hur man inom den antirasistiska kampen tenderar att glömma bort individers förhållanden och behov. Samtidigt lyfter de ett varningens finger mot att inte se strukturer som leder till utmattning. De använder sig av begreppet strukturell utmattning och menar på att det är flera faktorer, såsom ekonomiska, som gör att vissa grupper drabbas hårt. Många unga kvinnor som ägnar sig åt aktivism saknar ekonomisk trygghet. Flera talar om kortare projektanställningar som avlöser varandra. Sarah, som under flera år jobbat med antirasistisk aktivism inom kultursektorn, berättar hur hennes tankar gick under arbetet med ett konstprojekt då en kollega till henne blev utbränd mitt i arbetsprocessen:

Sarah: Jag förstod liksom att det var mycket. Om vi inte fortsatte med arbetet under turnén, och så gick ju min kollega in i väggen och var borta i ett halvår och då vart det ju ännu mer ansvar liksom. Då vart det så här, hade inte jag axlat det då hade ju hela turnén gått åt helvete. Och som ickevit person så tänker man shit jag får inte fucka up, *för det kan göra att andra inte får pengar. Alltså så tänker man för möjligheterna är alltid ett steg ifrån och då blir det så här shit man får inte vara den som misslyckas. Det finns inte på kartan att man är den som misslyckas.*

Shaheen som också arbetat aktivistiskt både inom muslimska organisationer och inom ortenrörelsen berättar hur man alltmer kommit att börja tala om psykisk ohälsa.

Shaheen: Det är inte hållbart. Senaste tio åren så kanske jag varit anställd ett halvår för att jobba med de frågorna. Det har varit att man jobbar heltid och så ska man göra det här vid sidan om och så ska man få plats med livet. Jag vet inte, jag har inte fått diagnos utbränd men jag har liksom fått ta ett steg tillbaka för jag har inte orkat. Och sen när det är så här ideellt, då måste det ju på något sätt vara givande och lustfyllt på något sätt och det kan ju inte vara villkoren för en kamp. Folk gör motstånd för att de måste. När man var yngre, *då hade man den där känslan att nu ska vi organisera oss, man kanske hade en starkare känsla av att nu är vi på väg någonstans, nu händer det något*, men nu är det mer, jag kanske ska byta strategi och jobba på något annat sätt. Men man orkar inte. Och det är också så här man får lite skuld. Det känns som en obligatorisk kamp som man ska ta, och man tar den ju också i vardagen. Men det är inte samma sak. Till sist går det inte längre. [paus] Sen längtar man ibland efter, alltså man tänker vad är vårt mål, det är att bara vara människor och kunna leva som människor utan att vara begränsade eller drabbade av förtryck eller avhumanisering [suckar], och hade jag haft tiden, orken och kraften, visst man kan organisera sig hur mycket som helst, men sen ibland så känner jag, inte ett motstånd kanske, men någon slags kamp att också kunna ge sig själv det. Ehh jag vet inte, typ att kunna hänga med vänner utan att vi gör aktivism ehh utan att få skuldkänslor eller känna att det är fel.

Shaheen talar vidare om hur det är många i hennes omgivning, framför allt kvinnor som rasifieras, som har blivit utbrända och att det lett till man alltmer pratar om det och att man förstår vikten av att ge sig själv pauser. Shaheen är inte säker ifall hon skulle få diagnosen utbrändhet men av det hon berättar så verkar hon i perioder känt att hon behövt ta ett steg tillbaka. Även hon lyfter fram den ekonomiska otryggheten som en viktig faktor, men utvecklar sitt resonemang vidare med skuldkänslan och konflikten mellan det organiserade arbetet och det faktum att man som muslimsk kvinna ibland ägnar sig åt flera kamper i sin vardag. Shaheens resonemang lyfter fram den osynlighet som kan finnas gällande kvinnornas personliga situation. Vidare sker en viktig reflektion kring att även som aktivist kunna försöka hitta tid och rum för att bara

få leva ”men sen ibland så känner jag, inte ett motstånd kanske, men sådan slags kamp att också kunna ge sig själv det” visar att detta inte alltid upplevs som en självklarhet.

Spoken word-plattformar, poesi och samtal om solidaritet

Temana som jag lyft ovan har handlat om erfarenheter av fördomar och exkludering, representationsarbete och utmattningen som infinner sig till följd av de strukturella villkor som omger aktivismen. I den här delen av texten vill jag skifta fokus till en konstplattform där flera yngre muslimska kvinnor under senare år framträtt, nämligen spoken word-scener i form av *Ortens bästa poet* och *Revolution poetry*. Jag har tidigare även lyft fram communityteaterprojektet *Svenska hijabis* som specifikt syftade till att synliggöra muslimska kvinnors erfarenheter av islamofobi. Under senare år har även spoken word-poesin i Sverige kommit att bli betydelsefull för unga muslimska kvinnor som genom konstformen lyft fram sina berättelser.

Spoken word har med sina rötter i Harlemrenässansen och Black Arts Movement historiskt sett använts som ett led i att framhäva marginaliserade gruppers berättelser och erfarenheter samt lyfta samhällsrelaterade orättvisor framför allt relaterade till ämnen som rasism och klass (Krishnamurti 2014). Under senare år har genren, inte minst genom en vid kommersiell spridning via internet, blivit populär även bland diasporagrupper och hbtq-grupper utanför den amerikanska kontexten. Muslimska kvinnliga spoken word-poeter som Suheir Hammad och Suhaiymah Manzoor-Khan har slagit igenom internationellt med sina texter som ofta handlat om erfarenheter av antimuslimsk rasism och att leva i mellanförskap. De svenska spoken word-scenerna har en stark förankring i förorterna, och bland de unga poeterna finns ett flertal muslimska kvinnor som intagit scenerna och gjort starkt intryck. En sådan plattform har varit *Ortens bästa poet*, en nationell tävling i spoken word-poesi som anordnas av föreningen *Förenade förorter* med den centrala målsättningen att stärka självförtroendet hos ungdomar från förorterna och ge dem en plattform för att dela sin poesi (Sernhede m.fl. 2019). Vinnaren av förra årets final var den 15-åriga Zeinab Dhahad från Bredäng. I en intervju med *Mitt i Stockholm* efter att hon vunnit Ortens bästa poet delar

hon med sig av några av sina spoken word-texter som behandlar ämnen som kvinnors rättigheter och fördomar mot kvinnor som bär slöja.

Ni säger att "man får ta på sig vad man vill" "din kropp är din"

Men det gäller bara om man vill visa sitt skinn

Annars är det stick stick försvinn

Och nej

Jag säger inte att det inte är okej

Att "enkelt" klä sig

Men bror säg mej

Klär jag mig ska jag ta av mig och tar jag av mig ska jag klä mig?

Bror säg mig

För vad är okej?

När jag bär linne är det "oneeejjj"

Och bär jag slöja får jag kommentarer som

"vad är det där för grej?"

(Ur Mitt i Stockholm 2022)

Konstprojekten såsom Ortens bästa poet fungerar som plattformar där ungdomar genom språklig kreativitet lyfter ämnen som berör dem. Men plattformen handlar också om att ge och få stöd. Förutom själva tävlingen anordnas även skrivworkshoppar som ungdomarna kan delta i. Den gemensamma erfarenheten kretsar ofta kring att komma från förorten, men förutom detta är rummen gränsöverskridande, bortom religion och etnisk härkomst.

Några av deltagarna i tävlingen har gått vidare med sitt skrivande och sin poesi. De har uppmärksammats i bredare kretsar och framfört sina dikter på diverse scener runtom i Sverige. Några, såsom Mona Monasar, har även gett ut diktsamlingar. I sin uppmärksammade diktsamling *Modersmål* lyfter Monasar upp erfarenheter av att växa upp som somalisk tjej i Sverige. I en av sina dikter reflekterar hon kring stereotyper om att vara slöjbärande muslim:

Jag vill skriva om allt

men det skrivs mest om

sådana som

ser ut som jag

*Jag lever i en värld
där min skrift är osynlig
Jag lever i en värld
där jag är osynlig
men där ni inte kan slita blicken från mig*
(Monasar 2019: 9)

Dhahad och Monasar är bara två av flera unga muslimska kvinnor som genom att inta spoken word-scener delat med sig av sina dikter, berättelser, erfarenheter och reflektioner. Krishnamurti (2014) menar att spoken word-genren med fokus på det talade ordet både historiskt och i nutid fungerar som en viktig plattform där unga från minoritetsgrupper kan hitta en plats för att uttrycka sin subjektivitet. Ur personliga berättelser lyfts samtidigt samhälleliga orättvisor. Spoken word-plattformar som *Ortens bästa poet* kan därmed ses som en viktig del av den svenska anti-rasismen, en scen som genom förankring i förorterna ger olika grupper med erfarenheter av rasifiering möjlighet till att höras och synas.

Jag avslutar med ett exempel från ett boksamtal med Nachla Vargas Alaeb på Kulturhuset i Vällingby. Alaeb är en av grundarna av *Revolution poetry*, en annan spoken word-plattform med syfte att ge unga röster, framför allt från Stockholms förorter, en plats att utveckla och dela sitt intresse för poesi. Under merparten av 2010-talet ordnades workshoppar, turnéer och event inom ramen för *Revolution poetry*, och 2018 gavs poesisamlingen med samma namn ut med dikter från flera poeter från förorten, däribland ovannämnda Mona Monasar (Alaeb med flera 2018). Samtalet ur vilket citatet nedan kommer handlar om Alaeb då nyutgivna diktsamling *Tiden har sett allt*.

Det är främst för mina systrar jag skriver. Jag vill att mina systrar ska läsa. Jag vill att kvinnor som rasifieras, kvinnor som är muslimer. Kvinnor som kan relatera till att vara i ett samhälle som är hårt drabbat av strukturell rasism. Jag vill att de kvinnorna ska läsa och se sig själva i boken och känna ja, jag känner mig stärkt, jag känner mig sedd, jag vibbar, jag flowar, jag hör rytmen, jag hör takten, jag hör känslan och jag känner den. Den är min.

Begreppen *vibar*, *flowar*, *rytm* och *takt* för tankarna till musik och dans, kroppsliga känslor som kan kopplas till att återfå orienteringen och känna sig som ett med sin omgivning (Ahmed 2006). Emejulu och Bassel menar att talet om utmattning möjliggör känslan av ömsesidigt erkännande. Att därmed uttrycka att man är utmattad eller trött kan istället för att ses som ett uttryck för offerskap förstås som ett samtal som binder aktivister samman. I en studie om spoken word-scener i Kalifornien visar Walkington (2021) hur poeter med minoritet- och arbetarklassbakgrund använder plattformarna för att lyfta och dela smärta som åsamkas av strukturellt förtryck. Walkington menar att plattformarna och dikterna fungerar som ett sätt för poeterna och de som lyssnar att läka tillsammans. Spoken word-poesin och de forum där den framförs kan därmed tolkas som ett slags skapande och upprätthållande av en känsla av samhörighet, "a life held in common" (Emejulu och Bassel 2020:406). Kanske åstadkommer detta inga större förändringar, men det är stunder då människor binds samman av gemytlighet. Här menar Emejulu och Bassel (2020) att det finns grogrund för nya konfigurationer av solidaritet och potential för nya vägar framåt, om än under korta stunder.

Slutdiskussion

I DO:s rapport om mediebilder av islam och muslimer från 2015 framgår att det skett en viss förändring i mediediskursen kring muslimska kvinnor, som under senare år oftare kommit att porträtteras som starka och självständiga. Muslimska kvinnor intar en aktiv roll där de ofta på kreativa sätt går in för att motverka fördomar om muslimer. Den drivna, självständiga, duktiga muslimska kvinnan har inte minst varit framträdande som influencer och entreprenör (Karlsson Miganti & Österlind 2016). Men motståndet mot stereotyper om muslimer och islam är även något som navigeras av kvinnor som rör sig mer mot aktivism och samhällsengagemang. Även här sker det tunga och svåra representationsarbetet. I Schryocks (2010) diskussion om binära föreställningar om den goda vs onda muslimen menar han att idén om den goda muslimen är lika problematisk, eftersom den är baserad på önsketänkande som bygger på samma rädsla och känslor av hot varifrån islamofobin kommer. För femton år sedan skulle Fredsagenterna just förbereda ungdomar till

representanter som skulle ut och motverka islamofobi genom att vara goda exempel. Kvinnorna i den här studien finner sig ofta i positionen som representanter för muslimer och islam. Ibland använder de den positionen som ett led i att göra motstånd mot rådande islamofobi. Men det är inte bara idén om den goda vs onda muslimen som är problematisk. Det dubbla medvetandet är en process som Du Bois menade innehåller potential för känslor av inre konflikt och alienation men även kreativitet, det är både en "börda" och en "välsignelse" (*a burden and a blessing*) som Du Bois intryckte det (Du Bois 1994). I den här texten har jag försökt att visa på båda delarna. Att konstant behöva svara mot andras åsikter om en själv, att navigera stereotypa diskurser men också hantera andra människors fördomar är i längden en utmattande process, vilket även framgår av kvinnornas utsagor. Binariteten god och dålig muslim upprätthåller avhumaniseringen av muslimer. På ett sätt skulle utmattningen kunna förstås som ett led i att människor inte känner sig sedda som fullvärdiga och komplexa varelser. Som Shaheen lyfter fram så finns det en ständig inre konflikt som leder till känslor av skuld, där kampen känns livsviktig men där man även söker efter stunder och sammanhang där man bara kan få vara människa.

Utmattning är på intet sätt en särskild utmaning för just gruppen som definierar sig som muslimska kvinnor. Även de begränsade ekonomiska förutsättningarna för många som engagerar sig aktivistiskt och framför allt människor som jobbar inom kultursektorn är väl kända. Inom den antirasistiska aktivismen har studier lyft fram hur kvinnor som rasifieras över lag tenderar att drabbas hårt p.g.a. en tuffare ekonomisk situation till följd av åtstramad välfärdspolitik och framväxten av högerextrema partier som i sin tur normaliserat rasistiskt språkbruk samt lett till en ökning av främlingsfientliga hatbrott (Emejulu & Bassel 2021). Den grupp kvinnor jag skrivit om tillhör en sådan sårbar kategori. Som vi sett ovan kan muslimska kvinnors kamper ibland även röra sig åt minst två håll, både mot rasismen i samhället och mot patriarkala strukturer inom den egna gruppen.

Men under senare tid har ett flertal muslimska kvinnor kommit att delta i och ibland även varit med och utvecklat olika antirasistiska kulturprojekt. En särskild genre där detta varit påfallande är spoken word-poesin. Gräsrotsprojekten med förankring hos ungdomar från

förorterna fungerar som arenor där kvinnorna kunnat finna plattformar för att formulera och ge uttryck för sina reflektioner, öka sitt självförtroende och i flera fall gå vidare med sin konst och sitt berättande. De teman som avhandlas i dikterna handlar ofta om viktiga frågor inom den antirasistiska rörelsen. Här skapas tillfällen där både de som skriver och delar sin poesi och de som tar del av den för en stund kan stanna upp och mötas i det som just nu känns svårt – att genom det kreativa, i dikterna, finna hopp.

Texten är baserad på forskningsprojektet *En studie om muslimska kvinnors erfarenheter av islamofobi och deras arbete med konst och aktivism* (2019-03337), finansierat av Vetenskapsrådet.